

Adam Olearius ja kultuuriline *Teine* teekonnal Oktsidendist Orienti

Aigi Heero, Maris Saagpakk

Ülevaade. Artikkel tutvustab ja analüüsib erinevate rahvaste kujutamist 1656. aastal ilmunud Adam Oleariuse tuntud varauusaegses reisikirjas „Vermehrte Neue Beschreibung/ Der Muscowitischen/ vnd Persischen Reyse“. Seni on eesti lugejale tutvustatud sellest raamatust peamiselt eestlasi kirjeldavat osa, ent siinses käsitluses võrreldakse eestlaste kujutamist teiste rahvaste kujutamisega. Reisil kohatud rahvaste kujutamise kõrval loob autor neist oma teoses teatava hierarhia, mille kõige alumisel astmel asuvad nn kultuurilise *Teise* esindajad. Vaatlemaks kultuurilise *Teise* kujutamist, kasutatakse postkoloniaalse diskursuse mõisteid ja vaatenurka. Et tegemist on varauusaegse bestselleriga, mis ilmus erinevates keeltes, võib oletada, et teoses esitatud kuvand erinevatest rahvastest levis Euroopas laialdaselt ja püsis pika aja vältel.*

Võtmesõnad: Adam Olearius, reisikirjeldus, varane uusaeg, 17. sajand, Liivimaa, postkolonialism, kultuuriline *Teine*

Sissejuhatus

Saksa õpetlane, kirjanik ja diplomaat Adam Olearius (1599–1671)¹ ei ole eesti lugejale võõras nimi. Adam Oleariuse mahuka reisikirja

* Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusfond (grant nr 9026) ja DoRa. Artikkel on eestikeelne edasiarendus oktoobris 2011 USAs Illinoisi ülikoolis toimunud konverentsil „The Dialectics of Orientalism in Early Modern Europe“ peetud ettekandest.

¹ Leimus (1996: VIII), Kahk, Vassar (1960: 181) esitavad Oleariuse teose tõlkekatkete juures Oleariuse sünniaastana 1603, saksakeelsetes allikates

Gottorfi hertsogi Friedrich III initsieeritud reisist Liivimaa ja Venemaa kaudu Pärssiase leiab Tartu ja Tallinna suuremates raamatukogudes, seda nii esmatrükkide, erinevate osaliste tõlgete kui ka hilisemate faksiimileväljaannete näol. Eestlaste vaatenurgast võib saatkonna ekspeditsiooni läbi Liivimaa kulgenud trajektoori ja Oleariuse sunnitud peatusi siinmail pidada suureks vedamiseks, kuna oleme seetõttu ühe Eestimaad kirjeldava varase teksti võrra rikkamad. Sama rõhutab baltisaksa kultuuri vaatenurgast Gero von Wilpert (2005: 89). Eesti keeles on kättesaadav Oleariuse reisikirja Liivimaad käsitlev osa Ivar Leimuse tõlkes (1996), kuid ka varem on seda ajaloodokumendina mainitud ja valikuliselt tõlgitud (Kahk, Vassar 1960: 181–187). Samuti on tuntud Oleariuse gravüürid vaadetega Kunda mõisale ja Tallinnale, oluline on Oleariuse reisikirjas sisalduv eestikeelne tekst.²

Oleariuse reisikirja seniste eestinduste eesmärk on olnud tutvustada selles sisalduvat hindamatut dokumenteerivat materjali Eesti alade kombestiku, valitsemistavade ja olustiku kohta. Oleariuse teksti on peetud usaldusväärseks (Leimus 1996: XV) ning teda ennast „objektiivseks kõrvaltähtsuseks“ (Leimus 1996: VII). Selle artikli eesmärk on seda perspektiivi veidi laiendada ning analüüsida Oleariuse tekstis esinevaid erinevate rahvaste (sh eesti- ja liivimaalaste) kirjeldusi. Käsitluses mängitakse läbi võimalus näidata Oleariuse hinnanguid ja tähelepanekuid teistest rahvastest postkolonialistliku teooria valguses. Keskendutakse Oleariuse reisikirja nendele osadele, milles Olearius kirjeldab saatkonna liikmete isiklikke kokkupuuteid võõraste rahvaste ja hõimudega. Lisaks

(nt Hönsch 2010: 4) viidatakse aastale 1599. Oleariuse sünniaasta korri-geerimisest algupäraste ürikute alusel ja sünniaastaga seotud pikaajast segadusest kirjutab pikemalt Dieter Lohmeier oma põhjalikus saatesõnas Oleariuse 1971. aasta faksiimiletrükile (vt Lohmeier 1971). Õige daatum on seega tõenäoliselt 1599.

² Mida Olearius ekslikult lätikeelseks nimetab (Olearius 1656: 111).

rohketele sekundaarsetele allikatele, mida Olearius kasutab, olid just kommunikatsioonisituatsioonid autori kultuurivõrdluste peamiseks aluseks (Starck 1993: 97).

Pealkirjas välja toodud reisi algus- ja sihtpunkt – Oktsidendist Orienti – tähistab eelkõige kolonialismi aegadest pärinevat vastandust, mille ideoloogilisele laetusele viidates Edward Said kultuuri- ja kirjandusteadustes tõelise tormi esile kutsus (vt Said 1978). Siinse artikli raames esineb Orient kahes tähenduses. Ühelt poolt mõistetakse Orienti, st eelkõige reisi sihtmärki Pärsiat, eespool mainitud vastanduse osana. Teisalt kätkeb mõiste Orient endas Oleariuse jaoks teatavat eksootilist elementi, seega kultuure, mis jäävad teisele poole Gottorfi hertsogiriigi idapiiri ning mida autor kogeb võõrana. See võimaldab meil avada Oleariuse tekstis esitatud pilti eestlastest, samojeedidest, venelastest, tatarlastest, pärslastest jt mainimist leidnud rahvastest ning käsitleda ka tekstis välja joonistuvat kirjeldatud rahvaste võrdlevat hierarhilist positsioneerimist (vrd Brancaforte 2003: 12), mis võiks eesti lugeja jaoks olla faktilise info kõrval eestlaste eluolu kohta 17. sajandil üks Oleariuse teksti huvipakkuvamaid aspekte.

Olearius genereerib reisikirjas oma potentsiaalsete lugejate eelistusi silmas pidades teadmisi oma võõrapärasuses ühtaegu ligitõmbavast ja eemaletõukavast kultuurilisest Teisest, täiendades ja luues sellega saksakeelses (ja ka laiemalt Euroopa) kultuuriruumis teavet kirjeldatud rahvaste kohta. Oleariuse tekst on aga ka suurepäraseks näiteks kultuuridevahelisest kommunikatsioonist, sest autor ei kirjelda mitte ainult nähtut-kuuldut, vaid ka tema enda ja kogu reisiseltskonna kogemuslikke läbielamisi, teost võib pidada žanriloovaks teaduslikuks reisikirjaks külastatud maadest ja rahvastest (Hönsch 2010: 14, Plath 2011: 112). Ehkki reisiseltskonna puhul tuleb nende enamjaolt kõrgetasemelise vastuvõtu tõttu rääkida „privilegeeritud võõrakogemusest“ (Starck 1993: 15),

leiab siiski aset ka kultuurilisi kokkupõrkeid. Tekstis tõusevad esile kommunikatsiooni erinevad avaldumisvormid ja teiste kultuuride tõlkimis-, tõrjumis- ja/või mõistmisviisid. Seejuures on oluline nii kirjeldatu ja sellest lähtuvalt uue teadmise sisu, aga ka selle kontekstualiseerimine, reflekteerimine, visualiseerimine ja iseenda individuaalse ja kollektiivse *minaga* suhestamine. Olulised aspektid Oleariuse teksti, aga laiemalt varauusajal valitsenud teadmisdiskursuste uurimisel on veel teadmiste levik ühiskonnas üldiselt ja nende praktiline kasutamine. Just teadmised teiste kultuuride ja kultuurilise Teise kohta olid võimu kehtestamise ja hoidmise eelduseks, aluseks ja garantiiks, nagu on rõhutanud postkolonialismi teoreetikud Edward Said (1978) ja Homi Bhabha (1994). Germanistikas peetaksegi Oleariuse reisikirja teist trükki (1656) varauusajal esile kerkinud laialdase koloniaalse teadmistejano ilmekaks näiteks (Uerlings 2011: 35).

1. Autorist, reisist ja reisikirjast³

Saksa õpetlase, kirjaniku ja diplomaadi Adam Oleariuse nimi on läinud ajalukku seoses tema reisikirjaga 1633–1639 toimunud Gottorfi hertsogi poolt teele lähetatud diplomaatilis-majanduslikust ekspeditsioonist Põhja-Saksamaalt Pärsiasse. Ajendatuna Friedrich III soovist leida finantsvahendeid oma auahnete plaanide elluviimiseks (muuhulgas plaanis ta teha oma hertsogiriigist Põhja-Saksamaa kultuurilise keskuse) üritas hertsog luua uut kaubateed üle Läänemere ja Venemaa Pärsiasse. Kaubanduslike ja diplomaatiliste kontaktide

³ Kõik tsitaadid Oleariuse reisikirjast pärinevad väljaandest: Olearius, Adam 1656. Vermehrte Neue Beschreibung der Muscovitischen vnd Persischen Reyse So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandschaft an den Russischen Zaar vnd König in Persien geschehen. Schleschwig. Gedruckt in der Fürstl. Druckerey durch Johan Holwein [Faksiimiletrükk 2010, toim I. Hönsch] ning need tähistatakse teksti sees vastava lehekülje numbriga.

loomiseks toimus kokku kaks reisi: esimene Venemaale, et saada luba uute transiitkoridoride loomiseks, ning teine Baltimaade ja Venemaa kaudu Pärsiasse ning tagasi. Reisi dokumenteerinud teos „Offt begehrt Beschreibung Der Newen Orientalischen Reise“ (1647) ja eriti selle täiendatud uuustrükk „Vermehrte Newe Beschreibung/ Der Muscowitischen/ vnd Persischen Reyse“ (1656) said tänapäeva mõistes bestselleriteks nii saksakeelses kultuuriruumis kui ka – tänu tõlgetele – väljaspool.

Saatkonna eesmärkide ja saavutatud tulemuste analüüsi ning esitlusviisi suhtes on Olearius äärmiselt ettevaatlik. Reisi oodatud tulemus jäi saavutamata ja saatkonna töö seega soovitud eduta. Läbikukkunud kaubanduslik ettevõtmine ei tohtinud aga kahjustada Gottorfi hertsogi mainet ja nii jätab Olearius oma tekstis mulje, nagu olekski tegemist olnud maadeuurimisliku ettevõtmisega. Oleariuse reisikirjelduse edu legitimeerib omal moel ka kogu ettevõtmist ja Gottorfi hertsogile kui ettevõtmise patroonile langeb seetõttu samuti aupaiste. Kuigi ei reis ega raamat toonud kaasa loodetud majanduslikku tulu, oli see teos Herbert Uerlingsi väitel 17. sajandil ainus saksakeelne ilmalik tekst, mida tõlgiti teistesse rahvakeeltesse (2011: 35); olgu siinkohal öeldud, et näiteks ladina keelde tõlgiti samal ajal siiski võrdlemisi palju saksakeelseid tekste.

Teksti põhiosa kirjeldab vahel põgusamalt, vahel üksikasjalikumalt Gottorfi hertsogi Friedrich III ülesandel 1633. aastal Pärsia suunal teele asunud saadikute teekonda (vrd Leimus 1996: X–XIII ja Hönsch 2010: 3–4). Oma kirjeldustes järgib Olearius üsna järjepidevalt varauusaegsetes reisimethodilistes traktaatides ehk apodeemikonides kirja pandud soovitusi, näiteks tutvustades reisi eesmärki ning jälgides ja jäädvustades reisil kogetut, mida paljudes Euroopa ülikoolides peetud reisi teemalistes kõnedes tähistatakse kui „mäletamisväärset, silmatorkavat, huvipakkuvat, väärt nägemist ja

tundmist, imetlusväärsed või tähelepanuväärsed” (Viiding 2006: 32). Nii sisaldab reisikirjeldus otseselt saatkonnaga seonduva kõrval ka põhjalikke ülevaateid nähtud rahvaste ja maade kohta. Muuhulgas tegeleb Olearius põhjalikult külastatud maade riiklike süsteemide analüüsiga (nagu ka apodeemikonides soovitatud): kuidas on riik rajatud, millised on selle valitsemisviisid, millist tüüpi on alluvad ja milliseid kohustusi nad täidavad (vt Viiding 2006: 33).

Kindlasti oli ka lugejate huvi kaugete ja eksootiliste maade ning seal elavate inimeste vastu äärmiselt suur ning Oleariuse reisikiri toitis seda huvi, kombineerides põnevaid, hirmutavaid, ülevaid ja eemaletõukavaid seiku informatiivsetega ning illustreerides teksti rohkete piltidega. Olearius viitab ka teistele autoritele, kes on samal teemal kirjutanud ning otsib varasematele väidetele poolt- ja vastuargumente. Nii võib väita, et tema tekst sisaldab sel perioodil kirjeldatud maade kohta Euroopas kättesaadava teabe sünteesi. Tekstiloomel olulisteks sisenditeks on olnud seega loetud materjal eelnevalt külastatud piirkondi kirjeldanud autoritelt, autori enda vaatlused, läbielamised ja kohtumised ning kohalike antud teave. Autor esineb peamiselt vaatlejana ning kroonikuna. Raamatus olevatel piltidel, mis kujutavad endast reisikirjale olulist lisaväärtust (vt Leimus 1996: XV), ei ole Olearius või ka grupp saatkonna inimesi kujutatud enamjaolt mitte nende endi toimingutes, vaid seljaga või poolküljetsi seisvate vaatlejatena erinevate sündmuste juures. Kirjeldustele on tihti lisatud hinnangud, mis kommenteerivad nähtut-kuuldu. Hinnanguid on nii positiivseid kui ka negatiivseid ning nende lähtepunktiks on Oleariuse õhtumaine kirjutajaposition. Otsekuu tajudes, et teiste rahvaste euroopalikust vaatenurgast ebatavaliste kommete ja käitumisviiside kirjeldamine ei saa olemuslikult olla täiesti objektiivne, omistab autor oma kirjutisele didaktilise funktsiooni – teksti sissejuhatavas osas väidab Olearius, et teiste rahvaste puudused ning eksimused peavad

lugejaid parema elukorralduse poole juhatama (2). Oluline on rõhutada, et Oleariuse kommentaar sakslase, kristlase ja haritud mehe vaatenurgast võib olla teatud nähtuste, üksikisikute või rahvaste suhtes läbinisti hävitav, kuid isiklikus kontaktis kultuurilise Teisega on raamatu minakangelasena esinev Olearius alati valitsevaid kombeid arvestav. Kombekat ja sõbralikku käitumist teiste rahvaste suhtes nõudis ka Friedrich III poolt kaasa antud saatkonna käitumiskoodeks, mis nägi ette koguni karistused ebaviisaka käitumise eest võõrsil (89).

Kõrvalepõikena tasuks veel mainida, et üksikisiku ja indiviidi identiteeti ei määratlenud varasel uusajal pelgalt konkreetne ruumilis-ajaline taust, vaid ka sellesama identiteedi erisus võrreldes eelnevate ajaliste perioodidega ja teiste kultuuriliste ruumidega. Kirjandus oli nende kujutluspiltide juures loovaks ja vahendavaks, kuid ka korrigeerivaks jõuks. Autentsete tekstide ja suulise pärimuse valikuga ning enda kogetu esitluse abil edastas reisikirja autor vahendatavast kultuurist tema eesmärgi teeniva pildi – kontekst otsustas, kas Teine või võõras on ohtlik või pigem huvitav (isegi potentsiaalne sõber) või hoopis midagi arusaamatut ja veidrat. Teiste rahvaste kohta käivate kurioosumide kirjeldamine pidi rõhutama nende teistsugusust kirjeldaja identiteediga võrreldes. Valmisolek uskuda, et ühed teatud rahvad magavad talveund või teiste rahvaste esindajatel ei ole päid, vaid nägu keset rinda (161), näitab, kui võrd suureks peetakse lõhet iseenda identiteedi ja Teise kui *mitte-mina* vahel. Paljud kurioosumid – näiteks eelnimetatud – lükkab Olearius ümber, mõned loob aga kuuldu ajal ise juurde, näiteks jutustab ta tõsimeeli karukoopas vangis olnud Liivimaa naisest (119), mis tundub haakuvat indiaani lugudest tuntud naise ja karu armusuhtega. Teadmise ja mitteteadmise amüsanse kooseksisteerimise tõttu tekstis on reisikirja nimetatud ka „kõiksugu veidrustest pakatavaks“ (Kemper 2000: 322) ning lugeja uudishimu

rahuldamine oli ka teose üheks müügiargumendiks – nii kasutab 1727. aastast pärinev prantsuskeelne tõlge pealkirja „Voyages tres curieux & tres renommez [...]”⁴ (vt Olearius 1727).

2. Kirjeldatud paigad ja nende elanikud Oleariuse tekstis

2.1. Liivimaa

Oleariuse Liivimaa ning selle elanike kirjeldus on võrdlemisi lühike, hõlmates esmalt kolmandas ja neljandas peatükis põgusaid kommentaare reisi esimestel nädalatel nähtud paikade kohta – Riia (7), Tartu (8), Narva (9) – ning edaspidi kaht põhjalikumat peatükki (ptk 8–10). Esmamainimiste juures raamatu esimestel lehtedel annab Olearius nähtud paikade kohta vaid äärmiselt nappe kommentaare, mainides, et vastava piirkonna põhjalikum kirjeldus järgneb hiljem. Siiski mainib autor nende lühikeste sissekannete hulgas näiteks Tartu ajaloo peamisi sündmusi ja rõhutab, et tegemist on ülikoolilinnaga (8). Samuti peab autor oluliseks mainida, et ühes mõisas toodi küllastajatele söögilaua juurde atraktsioonina näha noor põder (8). Olgu öeldud, et hiljem Venemaa-osas kirjeldab Olearius, kuidas seltskonda toodi lõbustama noor karu (23). Põtrade näitamisega võib seonduda veel asjaolu, et Saksamaalt olevat inimesi Liivimaale kutsutud, viidates siinsele niivõrd rohkele toidulauale, et isegi põdrad jooksevad koju kätte (8). Kohale meelitatud sakslased olevat karmi kliima ja raskete põlluharimistingimuste juures sedavõrd vaesunud, et nad mõne lahke kaasmaalase toel taas Saksamaale tagasi toimetati (8). Ka Tallinna (Reval) esmamainimine tekstis on seotud kohalike sakslaste külalislahkuse rõhutamisega (9).

Spetsiaalselt Liivimaale pühendatud peatükkides antakse alustuseks lühike ülevaade Eesti- ja Liivimaa majandusest (100–101)

⁴ E k „Väga omapärane ja väga kuulus reis”.

ning Tallinna ajaloost (101). Seejärel kiidetakse taas Tallinna linna head infrastruktuuri, majanduslikku efektiivsust ja linnaelanike sõbralikkust (102–104) ning tehakse tagasivaade Liivimaa vallutamisele ja ristiusustamisele (105–107). Reisi edenedes mainitakse ka reisiseltskonna üht peatuspaika Kunda mõisat (109) ja lugejat informeeritakse Narva linna ajaloost (114–116). Kuna Liivimaa ülemkihi moodustasid sel ajal peamiselt saksa rahvusest aadlikud ning ka Tallinna elanike seas domineerisid sakslased, siis need elanikkonna grupid Oleariuse ja tema lugeja jaoks eraldi kontekstualiseerimist ei vaja – sakslastest linnakodanike keel ja kultuur oli kõigile tuttav ning omane. Leidsid ju mitmed kõrged reisiseltskonna liikmed endale Tallinnast ka abikaasad, sh teose autor ise (vt ka Leimus 1996: XII–XIII).

Seetõttu ei esinda muidugi Tallinna ja teiste siinsete linnade kodanikud või ka Liivimaa aadel Oleariuse jaoks kultuurilist Teist. Pigem tuvastab autor Liivimaal teada-tuntut ning lisab sellele regionaalset eripära, nagu näiteks juba mainitud põdra näitamine või kohalike sakslaste eriti puhaste saunade ja külalise suhtes ülimalt aupaklike saunakommete kiitmine (209). Reisiseltskonna vastuvõtt Tallinnas oli „suure lugupidamise, armastuse ja sõbralikkusega” (103) ette valmistatud, Olearius kiidab linna heal tasemel gümnaasiumi, tarku pastoreid ja omavahelist head läbisaamist linnas (102–103). Ka Oleariuse kirjeldused kohalikest aadlikest on esitatud positiivses võtmes: linnakodanikud ja maa-aadel saavat omavahel hästi läbi (104), Liivimaa aadli privileegid johtuvat viimaste esivanemate „erilisest vaprustest” (104). Kirjeldades kohalikke pärisorjadest eestlasi ja lätlasi võtab Olearius enamjaolt omaks baltisaksa aadlike vaatenurga.

Kõrvalepõikena tuleks mainida, et Oleariuse kiitus Tallinna linnakodanike aadressil polnud kindlasti vaid barokiaegne viisakusfloskel, sellest annavad tunnistust Oleariusele pühendatud ja

Oleariuse enda kirjutatud pulmalaulud. 23. märtsil 1640 Tallinnas sõlmitud Christoph Michaeli ja Margarethe Kniperi abielu puhul kirjutab Olearius:

Wie wunderbarlich Gott die Seinen weiß zu führen/
Daß haben wir an vns/ Herr Landsman/ auch zu spüren.
Da vber vnser Land die Krieges-Sündfluch kam/
Ein frembdes Land mit Lieb vñd Freundschaftt vns auff[nahm].
(Olearius 1640: 88)⁵

Autor väljendab rõõmu, et kodumaal valitseva sõja oludes on leitud *võõras maa*, mis pakub elamiseks suurepäraseid tingimusi. Oleariuse enda 15. oktoobril 1640 peetud pulmade puhul ilmunud pulmalaulude trükises on 31 luuletust ladina ja saksa keeles, mida on oma aja kohta rohkelt. Autorid on nii Oleariuse reisiseltskonna liikmed, Oleariuse endised kolleegid Leipzigit kui ka Tallinna kodanikud. Luuletustes viidatakse lisaks rohkele ebaisikulisele vormipärasele pruudi ja peigmehe kiitmisele ning headele soovidele Oleariuse pikale rännuteele ja nimetatakse mitmeid paiku, mida Olearius on külastanud. Johann von Mandelslo, kes oli Oleariuse kaasteeline, rõhutab oma tekstis, et „meist teavad nüüd nii venelased kui ka pärslased, käidud ja nähtud on palju, kuid nüüdseks on Olearius jäänud paikseks ning lebab roosiaias” (Mandelslo 1640: 83). Oleariusele pulmalaule kirjutanud autorite hulgas on tallinlastest esindatud Eberhard von Renteln, Christoph Michael, Christian Schimler, Johannes Seiler ja Johann Müller.

⁵ Kui imeväärne juht on Issand usklikele,
mu hea kaasmaalane, sai tuntavaks ka meile.
Kui sõda laastas maad justkui veeuputus,
siis võõrsil leidsime me sõprust, armastust.

(Tlk Kristi Viiding, vt Klöker 2013: 422)

2.2. Venemaa

Korduv ja pikaajaline Venemaal viibimine oli saatkonna jaoks teel Pärsiasse sunnitud pausiks, mida Olearius on kasutanud venelaste ja Venemaa ajaloo põhjalikuks tundmaõppimiseks. Aeganõudvad ja tseremoniaalsed läbirääkimised venitasid reisi ja väsitasiid saatkonda. Olearius kasutab Venemaal suhtlemisel tõlke ning liigub ringi territooriumil, mis on uudne, seninägematu ja hämmastamanev, seetõttu näeme me üksikasjalikumaid ning isiklikumas toonis kirjeldusi vene talupoegade ning Venemaal elanud väike-rahvaste elust.

Ehkki Oleariuse Venemaa kirjeldustes on tajutav siiras ja kõikehõlmav huvi kohaliku eluolu vastu, on venelaste kirjeldustes tajutav kerge üleolekutunne. Teatud kombeid jälgides ja kirjeldades ei suuda autor tõsiseks jääda. Nii näiteks vaatleb Olearius surnuaiapühadel „ulguvaid ja karjuvaid“ (11) naisi, kes halamise vahepeal üksteisega „naerusui“ (11) vestlevat, et siis jälle nutma ja kaebama asuda.

Sarnane suhtumine nähtub Venemaa osa avava halastamatu sääsenuhtluse kirjeldamisel. Sääske on kujutatud ka Nöteborgi linna joonisel (15) ja Olearius ütleb, et kohalikud nimetavat sääski „vene hingedeks“ (15). Üldistavalt võib öelda, et venelased ongi saatkonna vaatenurgast nagu sääsed. Neid ei ole vaja karta, kuid nad ei lase rahulikult elada ja oma tegemisi teha.

Kui alamkihtide teatud primitiivsust võetakse mõningal määral paratamatusena, siis Venemaa ülemkihi hariduslik ja maailmavaateline tase ei klassifitseeru Oleariuse jaoks samasse teadmistevälja, kui seda on sakslaste või ka pärslaste tase. Venelastel puudub kõrgel tasemel kunst ja teadus, levinud on ebausk ja nõidus. Samas ei ole venelased rumalad, Olearius täheldab isegi märkimisväärset nutikust, mida kasutatakse aga vaid petmise, kasusaamise ning oma madalate ihade rahuldamise eesmärgil (186).

Mis puudutab venelaste loomust ja igapäevaelu, siis on nad Oleariuse silmis „barbarid“ (184). Venelaste lauakombed on olematud (192), nende seksuaalelu on kombelõtv ja häbitu, kusjuures viidatakse isegi sodoomiale (193). Seejuures liigitub Oleariuse arvates kombelõtvuse alla ka paljalt saunast väljatulek (194), et end jahutada. Värvikalt kirjeldab Olearius venelaste joomakombeid, tragikoomiliselt mõjub väide, et palverännaku sihtpunkti jõudvad venelased pidavat tihti nii tugevasti jooma, et ei suuda jumalateenistusele minna (194). Venelased on Oleariuse hinnangul orjuses elama loodud ning neid peab julmalt kohtlema (197). Positiivsete joontena mainitakse venelaste vaprust sõduritena (202) ning ka usulist tolerantsust, mis rakendub isegi nende orjade suhtes (289).

Samas ei distantseeri Olearius venelast kui Teist teistest eurooplastest välimuse osas. Mehed näevad välja „suured, tursked ja tugevad, nahavärvi poolest nagu teisedki Euroopa mehed“ (179) ja vene naised „on keskmist kasvu, meeldivad ja peened kuju ja näo poolest“ (179).

2.3. Pärsia

Esmalt on oluline rõhutada, et reisi sihtmärk, eksootiline Pärsia, pole Oleariuse ega ka tema poolt silmas peetud lugeja jaoks tundmatu paik. Olearius peab sissejuhatuses koguni vajalikuks mainida, et Pärsiat on eurooplased juba palju kirjeldanud, ning nimetab mitut autorit (3–4). Näiteks viitab Olearius ilmselt Herodotose teosele „Histories“ ja Reiner Reinecciuse ülevaatele „Chronika von den Königen in Persia“ (1590). Seetõttu võivat tunduda, et veel üks Pärsia reisikiri on üsna üleliigne (4), aga kuna aeg toob muutusi kõikjale, polevat siiski üleaarne taas Pärsiast kirjutada. Samas on Pärsia-teema mõningane tuntus ka reklaamiks teosele – Olearius

eeldab, et tema kirjeldus saatkonna poolt kogetust pakub huvi laiemale lugejateringile.

Kui reisiseltskond lahkub Moskvast, tõuseb tekstis aina tugevalt esile hirm kohalike rünnaku ees. Eriti on märgata suurenenud närvilisus saatkonna juhtfigureide hulgas. Samas ei ole see hirm põhjustatud mitte kartusest Pärsia riigivõimu ees, vaid saatkonna hinnangul etteaimamatute ja julmade kasakate ees, kes võivad ohustada reisiseltskonna päralejõudmist. Olgugi et ühtki teravamalt kokkupõrget kasakatega ei toimu, on pidevalt õhus kuulujutt saatkonda peatselt ründavast kasakatesalgast. Sellise kõrgendatud ohutunde esitamist võib teatud mõttes käsitleda kirjandusliku võttena – lisab see ju Pärsia kirjeldustele vürtsi ja tõstab esile saatkonna vaprust. Reisi ohtlikkust toonitavad ka aeg-ajalt vees triivivad laibad (335).

Pärslasi kirjeldab Olearius äärmiselt diferentseeritud vaatevinklitest. Pärsias leiab ta reisi jooksul esimest korda võõrast kultuurist inimesed, kellega ta isiklikud sõprussuhted sõlmib. Astronoom Chalil Minatzim von Hetzas uudistab vaimustusega Oleariuse valmistatud mõõteriistu, mida kasutatakse geograafiliste kaartide koostamiseks (vrd 433). Olearius tutvub teistegi õpetlastega ning leiab ühiste huvide ja süvendatud teadmiste baasil nendega ühise keele. Mulla Maheb Aalij'ga sõbrunebki Olearius keeleõppe eesmärgil (434). Oleariuse tekstis on muhamedlased esindatud tolerantse ja avatud rahvana, erandiks on valitseva kuninga mõningad otsused teiseusuliste suhtes, mis on aga peamiselt poliitilise iseloomuga.

Ülimalt positiivselt kujutab Olearius pärslaste puhtusearmastust, nende riiete ja eluhoonete seisukorda. Äärmiselt negatiivne hinnang saab osaks Pärsia kommetele, mis puudutavad meeste ja naiste omavahelist läbikäimist. Kui naiste nägude katmine ja üldse naiste siseruumides hoidmine leiab neutraalset äramärkimist, siis läbinisti negatiivsena kujutab Olearius Pärsia mitmenaisepidamise tava, nagu ka avalike hooramajade olemasolu. Oleariuse sõnutsi

tulenevat kombelõtvus muhamedlaste prohveti Muhamedi enese halvast eeskujust (593), ent millisest allikast selline radikaalne väide pärineb, jääb kahjuks selgusetuks. Sugudevahelise läbikäimise teema on seega valdkond, mille puhul Olearius pelgalt kirjeldavaks jääda ei suuda.

Pärsias tuleb korduvalt esile ka imetlus – idamaine opulents, eksootika, mis loomulikult harmoneerub Lääne-Euroopas levinud pildiga „tüüpilisest“ Oriendist, mille juurde kuuluvad külluslikud vastuvõetud (425), kaunid, rikkalikus ehtes ja külluslikus rõivastuses naised (480), turul pakutav hõrgutav puuviljavalik (495), aga ka valitsejate meelevald ja tujukus oma alluvate suhtes (530). Samuti tuuakse võõrapärase keskkonna ühe olulise komponendina taas esile loomad, näiteks elevant (486) ja kilpkonn (449).

2.4. Väiksemad rahvad

Kui venelased ja pärslased on esitatud teistsuguse, võõra (ka barbaarse) rahva diskursuses, kus nii mõndagi pannakse imeks ja vahel ka pahaks, kuid kelle ühiskondliku toimimise viiside juures leitakse ka nii mõndagi tuttavlikku, siis väiksemad loodusrahvad esindavad tekstis *metslasi*, kelle kujutamine on lahendatud ühese binaarse opositsiooni võtmes – nemad on need, mida meie ei ole. Võrreldavate ühiskondlike struktuuride puudumine võtab neilt inimestelt ära osa inimeseks olemisest. Näiteks samojeedide kirjeldamisel kerkib esile isegi väide, et tegemist võib olla kõigusoojastega, kes „pääsukeste ja konnade kombel pooleks aastaks, nimelt talveajal surnutena pikali heidavad ning suveajal taas ellu ärkavad“ (160) ja kes on ilmselt saanudki oma nime *samo-jed* väidetava kannibalismi tõttu. Gröönimaalt vägivaldselt Taanimaale toodud kohaliku hõimu esindajate kirjeldustes (keda Olearius käsitleb selleks, et tuua sisse võrdlus Liivimaa ja Vene aladel nähtud põhjamaiste metsikute

hõimude ja Euroopas enam tuntud gröönlaste vahel) tulevad esile ka tugevad seksuaalse teisestamise elemendid. Nimelt kirjeldab Olearius taani meresõitjate ja gröönlaste esmase kohtumise, nn *first contact*, stseeni, mille puhul gröönlastest naised oleval valmis olnud sealsamas laevatekil anduma (168). See viitab Susanne Zantopi poolt põhjalikku käsitlemist leidnud „loomuliku andumise“ koloniaalfantaasiale, mille kohaselt koloniseeritud Teine esineb tekstides naisena, kes ootab *tõelist* eurooplasest meest (Zantop 1997: 52). Kommentaariks lisab Olearius veel, et hooramine (*Hurerei*) olevat kõnealuse rahva puhul ka üleüldiselt kombeks ja polevat taunitav (168). Toimivate tsiviilühiskonna struktuuride asemel eksisteerivad sellistel rahvastel tugevad sidemed oma elupaigaga (162), mistõttu kulgeb nende elu sügavas kooskõlas loodusega.

Lisaks metslastele, kes elavad oma elu veel loodusrahvastena, on kajastatud ka orjastatud, st pooltsiviliseeritud metslasi Liivimaal. Sealjuures rõhutab Olearius kõigepealt asjaolu, et tegu pole saksa soost inimeste, vaid kunagi sel territooriumil elanud hõimude järeltulijatega. Eestlased ja lätlased on tekstis selgelt kultuurilise Teise positsioonis. Olearius võtab nende tähistamiseks üle termini, mida kasutas kohalik ülemkiht, nimetades pärisorjadest talupoegi sõnaga *Undeutsche* (mittesakslased). Liivimaa talupoegade kirjeldustes on positiivsena esile tõstetud, et nad olevat füüsilise poolest proportsioonis ning nende naised seksuaalses mõttes ligitõmbavad (107). Muus osas on aga tunda autori võõristust objekti suhtes. Lugejale maalikse värvikas pilt eestlaste riietusest ja pulmakommetest (107–108), kirjeldatakse eestlaste usuleigust ja sellest tulenevaid veidraid ebausukombeid (109–111) ning pajatatakse ilmse mõnuga pikantseid lugusid nende elust (117–119). Mitmed lood seostuvad taas loomadega, näiteks huntide ja karude rünnakutega inimeste vastu, naisterahva karukoopas vangis olemist ja karude isu laipade järele (119). Ebausust taunimine ja selle väljajuurimise vajadus on barokiaegset

maailmapilti esindanud Oleariuse jaoks muidugi iseenesestmõistetav, siinkohal teeb autor ka märkuse kohalikule aadlile, kes tihti pastoritena ebakompetentseid inimesi palgal hoiavad (110).

Kohalike sakslaste perspektiivi omaksvõtt on omane eestlaste käsitlemisele üldiselt, ehkki varasemas kirjanduses on esinenud kohati väidet, nagu oleks Olearius ise kirjeldatud sündmuste läbi viimise juures olnud (Amelung 1879: 2). Tuleb siiski mainida, et kirjelduses sisalduvad vaid mõned põgusad viited Oleariuse vahetule kokkupuutele talurahvaga ja ka nende põgusate kontaktide ajal kogetu seletab autor lahti kohaliku ülemkihi vaatenurgast. Sakslaste perspektiivi omaksvõtmise näiteks võib tuua seiga, kus Olearius väljendab imestust selle üle, et talupoegi karistatakse peksuga (113), ent selgitusena, miks seda tehakse, toob ta esiteks näitliku loo sellest, kuidas üks talupoeg ise rahatrahvi asemel peksu valis, nentides, et nii „jāme ja tuim“ rahvas teisiti ei oskagi (113). Võimalust, et talupojal võib-olla raha polnud, Olearius ei maini. Teiseks rõhutab ta, et peamised karistajad ei olegi kohaliku ülemkihi esindajad. Suurimateks julmuriteks olevat hoopis kupjad, kohaliku alamkihi seast esile tõusnud ning kohalikus hierarhias karjääri teinud talupojad, kes saavad mõisast palka ja kelle ülesandeks on jälgida, et pärisorjadest talupojad töö juures ei laiskleks, et töö saaks tehtud ja maksud kogutud (113). Neid kaht argumenti toovad ikka ja jälle esile ka baltisaksa mõisnikud ise. Samamoodi on Olearius teadlik sellest, et eestlased ja lätlased pole unustanud oma „muistset vabadust“, ent ta väljendab veendumust, et orjapõlv on neile sobilikum ning et vabakslaskmine ei mõju neile hästi, sest muidu minevat nad liiga „vastalisteks“ (114).

Selles kontekstis tuleb tugevalt esile kirjeldatud hierarhiliste suhete õigustamine teatud teadmisdiskursustest lähtuvalt. Erinevate atribuutide abil vastandatakse ülemkihi (nt baltisaksa mõisnike ja sakslastest linnakodanike, aga ka vene tsaariõukonna) tarkus,

tugevus ja struktureeritud elu alamkihi tuimusele, barbaarsusele, moraalitusele ja vaesusele. Liivimaa, aga ka Venemaa pärisorjadest talupojad kujutavad endast rumal-naiivset, tahumatut ja anekdootlikku massi, kes oma elukorralduse primitiivsuse tõttu vajab kindlakäelist juhtimist kultuuriliselt kõrgema tasemega inimeste poolt. Teised – näiteks Liivimaa „jāme ja tuim rahvas“ – käivad pentsikult riides, viivad läbi mingeid arusaamatuid rituaale, tõrguvad vastu kristlusele ja pühitsevad oma ebausukombeid, näiteks ohverdavad kividele ja tantsivad pärast ohverdust alasti nende ümber (109). Kirjeldustest kumab puhuti läbi hämmastus, et sellised eluvormid on võimalikud, ning veendumus, et selline elukorraldus tuleks põhjalikult välja juurida, ning see asjaolu põhjendab talupoegade „karmi kohtlemist“ (110, 112).

Samas tuleb öelda, et Oleariuse Liivimaad kirjeldavate sündmuste esituslaadi on peetud ka kriitiliseks kohaliku aadli suhtes. Ulrike Plath kirjutab oma 2011. aastal ilmunud põhjalikus monograafias, et Oleariuse teemavalik eestlaste ja lätlaste kirjeldamisel annab tunnistust tema kriitilisest hoiakust Liivimaa aadli suhtes (Plath 2011: 113). Sellega võib teatud määral nõustuda (mõeldes näiteks üsna võikale piitsutamisstseenile), kuid siiski tuleb Liivimaa kirjelduste latentse kriitilisuse kõrvale võrdluseks tuua Oleariuse otsesed kriitilised kommentaarid teiste rahvuste kohta. Nii ütleb Olearius venelaste kohta näiteks, et viimased on „salakavalad, jonnakad, talitsematud, vastikud, häbematult kõigeks kurjaks valmis ja on selja pööranud kõigile voorustele ning häbil pea otsast hammustanud“ (186). Pärslastest kõneldes mainib Olearius ühe kuninga kohta, et viimane oli „julm“ ja „verejanuline“ (529); meenutagem ka juba mainitud pärslaste kombelõtvuse hukkamõistu. Selliseid näiteid võiks tuua veel rohkelt. See tähendab ka, et ei saa väita, nagu oleks Oleariuse käsitlused teistest rahvastest läbinisti „vabad hinnangutest“ (Plath 2011: 113). Pigem tundub õiglane järeldada,

et kui Olearius tahtis mingeid asjaolusid kritiseerida, siis ta seda üsna otsesõnu tegi. Liivimaa aadlit Olearius aga otseselt ei kritiseeri, olgugi et tema teos on loonud pinna eestlaste kuvandi suhtes kaastundlikuks ja saksa soost aadlike suhtes hukkamõistvaks käsitluseks, nagu Plath veenvalt esitab (vt Plath 2011: 113). Kindlasti tuleb Plathiga nõustuda, et Olearius oli autorina Liivimaa aadli kirjeldamisel erapoolik, kuna ta abiellus ühega selle ringkonna esindajaist (vt Plath 2011: 113). Siiski ei tundu olevat õigustatud väide, nagu võiks pelgalt Oleariuse teemavalikust järeldada, et ta Liivimaa aadli suhtes kriitiline oleks olnud.

Karol Sauerland on väitnud, et võõra tajumises eksisteerib teatud piir. Kui miski on teisel pool seda piiri, siis enam ei üritatagi seda mõista. Liiga võõras tähendab seega, et puudub pidepunkt, mis võimaldab vaadeldava sündmuse kohta midagi öelda (Sauerland 1991: 123–124). Teadlasena üritab Olearius seda pidepunkti luua, kirjeldades, vaadeldes, küsitledes ja üles joonistades, kuid teda kammitseb järelduste tegemisel seesama teadmistediskursus, mille täiendamiseks ta oma tööd kirjutab. Kui inimeseks olemist defineerida teatud inforuumides osalemise ja ühiskondliku toimimise viiside rakendamise kaudu, ei saa loodusrahvad olla samasugused inimesed nagu pärslased või sakslased. Seetõttu kaalub Olearius tõsiselt võimalusi, et kirjeldatud inimesed magavad karudega, on kõigusoojased või et neil ei ole päid.

Kokkuvõtteks

Nagu artiklis välja toodud näidetest järeldada võib, on kultuuriline Teine Oleariuse tekstis mitmepalgeline ja hierarhiseeritud. Antropoloog Olearius kirjeldab kohatud rahvaid kui eurooplane, mees ja kristlane, paigutades uudse juba tuttavasse konteksti ja lahates võõrapäraste nähtuste tagamaid, lähtudes selgitamisel ja kohati

karmide või naeruvääristavate hinnangute andmisel oma kristlik-euroopalikust taustast. Tekst on autori hämmastuse ja imetluse, aga ka hirmu ja tüdimuse peegliks.

Kirjandusliku, meelelahutusliku ja teadusliku sõnumi kõrval joonistub tekstis välja Oleariuse teksti poliitiline sõnum Euroopa kultuuriruumi jaoks. Selleks on teiste kultuuriruumide toimimisviiside mõistmise vajadus. Olearius ise võõras kultuuris viibiva rändajana kohtleb kultuurilist Teist alati respektiga ja rahu säilitades. Teise alahindamine on teguviis, mida Oktsident endale lubada ei tohiks – lugeja mõistab, et venelane võib küll olla harimatu, aga ta on kaval; intelligentne pärslane näeb läbi plaanid, millega tema pealt kasu lõigata soovitakse; Liivimaa talupoja morni maski taga võib peituda potentsiaalne oht.

Tekstis kirjeldatud kontaktide iseloomust tingituna ei saa sellest teosest seetõttu rääkida postkoloniaalses võtmes kui tekstist, mis läbivalt toetaks või aitaks ette valmistada Oktsidendi võimu suurendamist Oriendi üle, nagu seda võib väita orientalisti kohta hilisematel sajanditel. Küll aga on oluline rõhutada, et Oleariuse üleeuroopalises bestselleris esitatud informatsioon mõjutas kindlasti sel perioodil valitsenud Pärsia, aga ka Venemaa ja Liivimaa kuvandit kogu Euroopas.

Kirjandus

- Amelung, Friedrich 1879. Bilder zur baltischen Culturgeschichte mit der Bilderklärung und dem Originaltext. Reval.
- Bhabha, Homi K. 1994. The Location of Culture. London: Routledge.
- Brancaforte, Elio Ch. 2003. Visions of Persia. Mapping the Travels of Adam Olearius. Cambridge: Harvard University Press.
- Hönsch, Ingrid 2010. Ein Kommentar zur neuen Faksimile-Ausgabe. – Adam Olearius, Vermehrte Neue Beschreibung der Muscovitischen vnd Persischen Reyse.... Leipzig: Faber & Faber, 3–16.

- Kahk, Juhan; Vassar, Artur 1960. Eesti NSV ajaloo lugemik. Valitud dokumente ja materjale kõige vanemast ajast kuni XIX sajandi keskpaigani. 1. kd. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 181–187.
- Kemper, Hans-Georg 2000. Denkt, daß in der Barbarei/ Alles nicht barbarisch sei! Zur *Muscowitischen vnd Persischen Reise* von Adam Olearius und Paul Fleming. – Beschreibung der Welt. Zur Poetik der Reise- und Länderberichte. Hrsg. von X. von Ertzforff. Amsterdam: Rodopi, 315–344.
- Klöker, Martin (ilmumas 2013). Tallinna kirjanduselu 17. sajandi I poolel (1600–1657). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.
- Leimus, Ivar 1996. Tõlkija eessõna eestikeelsele väljaandele. – Täiendatud uus reisikiri Moskoovia ja Pärsia teekonna kohta, mis toimunud Holsteini saatkonna lähetamisel Vene tsaari ja Pärsia kuninga juurde. Adam Olearius Ascanius. Tallinn: Olion, VII–XVII.
- Lohmeier, Dieter 1971. Adam Olearius. Leben und Werke. Nachwort des Herausgebers. – Adam Olearius, Vermehrte Neue Beschreibung/ Der Muscovitischen/ vnd Persischen Reyse (1656). Nachdruck. Hrsg. von D. Lohmeier. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1–104.
- Olearius, Adam 1656. Vermehrte Neue Beschreibung der Muscovitischen vnd Persischen Reyse So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandtschaft an den Russischen Zaar vnd König in Persien geschehen. Schleschwig. Gedruckt in der Fürstl. Druckerey durch Johan Holwein. [Faksiimiletrükk 2010, toimetaja I. Hönsch.]
- Olearius, Adam 1996. Uus Pärsia reisikiri. Tallinn: Olion.
- Olearius, Adam 1727. Voyages tres curieux & tres renommez, faits en Moscovie, Tartarie, et Perse, par le Sr. Adam Olearius, Bibliothecaire du Duc de Holstein, & Mathematicien de sa Cour. Dans lesquels on trouve une Description curieuse & la Situation exacte des Pays & Etats, par-ou il a passe, tels que sont la Livonie, la Moscovie, la Tartarie, la Medie, & la Perse. Amsterdam.
- Plath, Ulrike 2011. Esten und Deutsche in den baltischen Provinzen Russland. Fremdheitskonstruktionen, Lebenswelten, Kolonialphantasien 1750–1850. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Said, Edward 1978. Orientalism. New York: Vintage Books.
- Sauerland, Karol 1991. Wie fremd darf das Fremde sein? – Akten des VIII. Internationalen Germanistenkongresses in Tokyo 1990. Band 2:

- Theorie der Alterität. Hrsg. von E. Iwasaki. München: Iudicium, 121–124.
- Starck, Thomas 1993. Exotische Fremderfahrung und Intersubjektivität: Reiseberichte im 17. und 18. Jahrhundert. Genregeschichtliche Untersuchung zu Adam Olearius, Hans Egede, Georg Forster. Paderborn: Igel.
- Uerlings, Herbert 2011. Interkulturelle Germanistik/ Postkoloniale Studien in der Neueren deutschen Literaturwissenschaft. Eine Zwischenbilanz zum Grad ihrer Etablierung. – Zeitschrift für interkulturelle Germanistik 2 Jg., H. 1., 27–38.
- Viiding, Kristi 2006. Arukast reisimisest. Kolm reisimetoodilist traktaati 17. sajandi Eesti kirjanduses. – Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil. Koostaja E. Küng, toimetaja K. Tafenau. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 7–49.
- Wilpert, Gero von 2005. Deutschbaltische Literaturgeschichte. München: Beck.
- Zantop, Susanne 1997. Colonial Fantasies: Conquest, Family, and Nation in Precolonial Germany. Duke University Press.

Arhiivimaterjalid

- Mandelslo, Johan Albrecht v. 1640. Wir sind/ mein liebster Freund/ zusammen weit gezogen. – Vota nuptialia 1637–1644. Tallinna Linnaarhiiv f 230, nr 57.
- Olearius, Adam 1640. Wie wunderbarlich Gott die Seinen weiß zu führen. Pulmalaul Christoph Michaeli ja Margaretha Kniperi pulmade puhul. – Vota nuptialia 1637–1644. Tallinna Linnaarhiiv f 230, nr 57. [Vt ka Klöcker, Martin 2005. Literarisches Leben in Reval in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts (1600–1657). Institutionen der Gelehrsamkeit und Dichten bei Gelegenheit. II: Bibliographie der Revaler Literatur. Drucke von den Anfängen bis 1657. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. Nr 212>5.]

Adam Olearius und das kulturelle Andere auf der Reise zwischen Okzident und Orient

Stichwörter: Adam Olearius, Reisebeschreibung, Frühe Neuzeit, 17. Jahrhundert, Postkolonialismus, das Andere

Der vorliegende Artikel analysiert Adam Olearius' Reisebeschreibung „Vermehrte Neue Beschreibung der Muscovitischen vnd Persischen Reyse“ (1656). Anlass für diese Reise war der ambitionierte Plan des Holstein-Gottorfischen Herzogs Friedrich III., direkte Handelsbeziehungen nach Persien zu knüpfen. Um dieses Ziel zu verwirklichen, wurde eine Delegation, zu der auch Olearius als Chronist gehörte, nach Persien geschickt. In seinem Bericht erweist sich Olearius als scharfer Beobachter, er fixiert seine Umgebung genauestens und kommentiert das Gesehene auch. Dabei konzentriert er sich oft (so wie in den reismethodischen Traktaten oder Apodemien des 17. Jahrhunderts empfohlen) auf das Gesellschaftssystem des jeweiligen Landes. Er untersucht Fragen wie etwa, wer die Macht hat, wer die Untergebenen sind, welche Aufgaben sie erfüllen usw.

Im Fokus der vorliegenden Studie stehen Olearius' Beschreibungen der unterschiedlichen Völker, mit denen er auf seiner Reise in Kontakt kommt. Dabei wird eine postkoloniale Perspektive eingesetzt und vor allem der Frage nachgegangen, inwiefern Olearius die Fremden als kulturell Andere wahrnimmt. Es stellt sich heraus, dass Olearius eine Hierarchisierung der beschriebenen Völker vornimmt und seinen Text von einem christlich-europäischen Standpunkt aus verfasst. Ihm erscheinen die baltisch-deutschen Adligen in Livland als sprachlich-kulturell vertraut, weshalb er relativ unkritisch ihre Ansichten über die „Undeutschen“, d.h. die leibeigenen Esten und Letten, übernimmt. Diese sind für Olearius die Wilden, da sie kein strukturiertes Leben führen, die christliche Religion verachten und kuriose Riten durchführen. Auch russische Bauern fallen in diese Kategorie. In Bezug auf Persien ist Olearius' Perspektive jedoch differenzierter. Einerseits lobt er Persiens Sauberkeit, seine wissenschaftlichen Errungenschaften

und Freundlichkeit, andererseits kritisiert er die Moral der Bewohner. Das in der zeitgenössischen Literatur bekannte Motiv der orientalischen Schönheit und Opulenz behält aber auch Olearius bei.

Olearius will mit seinen Schilderungen aber auch darauf hinweisen, dass der kulturell Andere nicht unterschätzt werden darf – der russische Bauer ist vielleicht ungebildet, dafür aber schlau. Des Weiteren hält er es für wichtig, andere Kulturen mit Respekt zu behandeln und viel Wissen über sie zu sammeln. Zusammenfassend muss festgestellt werden, dass Olearius' Reisebericht wesentlich dazu beigetragen hat, das Orient-Bild, aber auch das Bild kleinerer Völker wie z.B. der Esten, im frühneuzeitlichen Europa zu prägen.